

Анкица С. Шобот¹
Институт друштвених наука,
Центар за демографска истраживања
Београд (Србија)

UDK 314.12(497.11)
314:305-055.1/.2(497.11)
Преједни научни рад
Примљен 17/07/2019
Измењен 02/08/2019
Прихваћен 04/08/2019
doi: 10.5937/socpreg53-22567

ДА ЛИ ЈЕ РУШЕЊЕ РОДНИХ СТЕРЕОТИПА КЉУЧ ЗА ПОРАСТ ФЕРТИЛИТЕТА У СРБИЈИ?²

Сажетак: Централно питање овог рада јесте да ли промена традиционалне поделе родних улога заиста јесте фактор који би стопе рађања у Србији приближио нивоу потребном за просту репродукцију. Веза између родних модела и стопа фертилитета у европским државама које се одликују различитим родним режимима дискутује се на основу релевантне демографске литературе и статистичких података. Такође, резултати реализованих истраживања у Србији су основа за разматрање родних модела унутар породице и родног аспекта родитељства као фактора одлучивања о рађању. Специфичности економског развоја и распрострањене културне норме о родним улогама, детерминишу везу и утицај родног односа на висину фертилитета. У тим оквирима се назире и одговор на питање које је усмерило овај рад.

Кључне речи: низак фертилитет, родне улоге, друштвени развој, Европа, Србија

Увод

Пад стопа рађања испод нивоа прости репродукције јесте одлика демографског развоја постиндустријских друштава, али међу њима постоји диференцираност у изражености феномена недовољног рађања. Новија тумачења теорије друге демографске транзиције³, подстакунта потребом да се објасне разлике у стопама ниског фертилитета у Европи, наглашавају специфичности друштвених и социо-културолошких чинилаца који су уобличавали норме и моделе понашања (Lesthaeghe, 2010; Lesthaeghe & Neels, 2002; Surkyn & Lesthaeghe, 2004). Разлике су условљене тиме колико су социо-економски и институционални контексти прилагођени низу

¹ ankica.sobot@gmail.com

² Текст је резултат рада на пројекту „Истраживање демографских феномена у функцији јавних политика у Србији“ (III 47006) који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

³ Творци теорије су још 1986. године, сугерисали да се државе Западне Европе налазе у новом стадијуму демографског развоја, истичући да су још средином шездесетих све варијабле у области фертилитета и формирања породице биле захваћене значајним променама (Van de Kaa, 2003, 4).

појава које су повезане са феноменом одлагања рађања, као суштинском одредницом репродуктивног понашања (Kohler, Billari, Ortega, 2006, str. 8). Поред тога, особености социо-економских услова утичу на то који фактори имају већу важност при доношењу одлуке о рађању (Gauthier & Philipov, 2008). Лошији услови живота и мањи степен социјалне сигурности појачавају важност економских прилика и запослености, док су у богатијим државама битнији фактори који се тичу непосредне реализације родитељства. Диференцираност ниског фертилитета у случају држава истог или сличног степена економског развоја, условљена је неким другим контекстуалним разликама. Тада на важности добијају институционална развијеност у погледу подршке породицама са децом и прилагођеност политика савременим тенденцијама у сфери запошљавања и родних улога (Neyer, 2006).

Одлучивање о рађању јесте сложен процес у којем се рефлектује међусобна повезаност низа фактора, а изложеност различитим утицајима за последицу има то да намере у погледу рађања не представљају и дефинитивне одлуке (Morgan, Sobotka, Testa 2011). Интерактивна повезаност микро и макро нивоа је главно обележје детерминистичке основе ниског фертилитета из којег произлазе различитости репродуктивног понашања. Веза између фертилитетних намера и коначног исхода у погледу броја рођене деце одликује се несигурношћу и променама у погледу рађања као последицама карактеристика институционалног оквира и културних норми у европским државама (Philipov, Liefbroer, Klobas (eds), 2015). У контексту утицаја микросфере на репродуктивно понашање појединца, утврђена је позитивна веза између индивидуалног благостања и одлука о рађању (Billari, 2009).

Значајан фактор савременог фертилитетног обрасца и диференцираности ниских стопа рађања у европском оквиру, јесу родни модели унутар породице и родне улоге у родитељству. Неусаглашеност између еманципацијских процеса у сфери образовања и економске активности жена с опстајањем модела по којем су обавезе и активности унутар породице пре свега одговорност мајке, у савременим развијеним друштвима резултира ширењем врло ниских репродуктивних норми, па чак и одустајањем од родитељства (Mc Donald, 2006). Запослене жене се суочавају са снажним конфликтом између ангажовања унутар породице и захтева које треба да остваре у погледу посла ван куће и професионалних обавеза. Као последица јављају се врло ниске стопе рађања. Одлуке о уласку у родитељство и намере о даљем рађању условљене су карактеристикама економске активности жена и њихове запослености, као и могућностима успостављања баланса између породице и посла (Kreyenfeld, 2004; Oláh & Fratczak, 2004; Pailhé, 2009; Vikat, 2004). Поред запослености жене и мушкарца, на фертилитетне намере утичу стабилност посла и финансијска сигурност породице (Neyer & Rieck, 2009).

Скандинавске државе се узимају за пример да се истакне како у условима високих стопа економске активности и запослености жена, равномернија подела родитељства између мајки и очева током првих година подизања детета, има позитиван ефекат на висину стопа рађања (Šobot, 2014a). Централно питање овог текста јесте да ли је промена традиционалне поделе родних улога, фактор који би Србију приближио европским државама у којима су стопе фертилитета ближе нивоу прости репродукције. Шведска је држава благостања у којој су високо поштовани и грађански и породични статус појединца, с јасном одређеношћу ка унапређивању родне равноправности

(Andersson & Scott 2007). Међутим, утицај родне једнакости на фертилитет није униформан, а негативни ефекти се испољавају онда када се подела улога унутар породице доживљава као неравноправност (Neuer, Larpegard, Vignoli, 2013). Отуда је потребно да се деловање образаца родних улога на фертилитетно понашање, размотри из угла социо-културолошких специфичности српског друштва.

Психолошка цена родитељства представља врло битну детерминанту ниских стопа рађања у Србији и она је веома висока (Bobić, 2018). Циљеви Стратегије подстицања рађања⁴, у погледу овог аспекта, односе се на ублажавање конфликта улога као доминантног искуства запослених мајки, али и на истицање значаја улоге оца и његово укључивање у активности подизања детета (Vlada Republike Srbije, 2018, стр. 32). Овај рад је усмерен на расветљавање родног аспекта фертилитетног модела у Србији, позивајући се на сазнања емпиријских налаза који се тичу карактеристика родног режима, праксе родитељства и ставова о родним улогама, с акцентом на приватну сферу.

Полазећи од става о важности родног аспекта за успостављење савременог фертилитетног обрасца, а имајући у виду економске и социо-културолошке разлике, дискусија у овом тексту усмерена је с неколико питања. Да ли карактеристике родног режима у Србији намећу потребу за променом родног односа? Да ли постоје препреке и шта их узрокује? Да ли економске, политичке и културолошке специфичности развоја српског друштва стављају неке друге факторе у први план, ка којима је неопходно усмерити деловање у прилог подизања стопе рађања?

Стопе рађања и родни режими у Европи

Стопа укупног фертилитета у државама ЕУ28 2016. године износила је 1,6 детета по жени⁵. Највеће вредности забележене су у Француској (1,9 детета по жени), затим у Шведској, Ирској, Данској и Великој Британији (1,8 детета по жени), док су у неколико земаља износиле 1,7 детета по жени (Исланд, Летонија, Норвешка, Литванија и Белгија). Најниже стопе су у Италији, Шпанији и Португалу (1,3 детета по жени). Немачка и Аустрија такође припадају државама са нижим фертилитетом, али су стопе нешто више него у јужноевропским државама и 2016. године износиле су 1,5 и 1,6 детета по жени. У Србији је стопа укупног фертилитета током двехиљадитих износила 1,4 детета по жени, док је у периоду 2015–2017. године била незнатно већа (1,5 детета по жени)⁶.

Између ових држава постоји диференцираност у погледу карактеристика родног режима (Табела 1). У већини издвојених показатеља јасно је уочљиво да постоји

⁴ Стратегија је усвојена у јануару 2018. године. Ради се о документу који представља ревизију Стратегије из 2008. године, која је ограничено спровођена, па је изостао континуитет мера, активности и механизма, а сви они су остали релевантни за дефинисање политичког одговора на проблем ниског фертилитета у Србији (Rašević, 2018, 30). Ипак, ревидирани документ је надограђен новим научно-истраживачким сазнањима на основу којих су постављени општи, посебни и појединачни циљеви Стратегије.

⁵ Доступно на https://eige.europa.eu/gender-statistics/dgs/indicator/ta_fertrep_fert__tps_00199/datatable, преузето 06.05.2019.

⁶ Извор: Републички завод за статистику, <http://data.stat.gov.rs/Home/Result/180706?languageCode=sr-Cyrl>

разлика између оних које имају најниже вредности стопа фертилитета и оних у којима су стопе најближе нивоу просте репродукције. У демографском погледу, треба подвући да је просечна старост жене при склапању првог брака већа у скандинавским државама него у Аустрији и Португалу. То указује да одлагање формирања породице после 30. године живота, није само по себи узрок врло ниских стопа рађања на агрегатном нивоу, иако представља један од најбитнијих фактора.

Ступање у брак и рађање деце у годинама када су обавезе које се тичу посла добиле важно место у животу и жене и мушкарца, захтева адекватну подршку младим породицама са децом како би родитељство у што мањој мери угрозило њихову запосленост или професионално напредовање. Адекватни политички одговори на изазове који се тичу промена у сфери родних улога могу да резултирају вишим стопама фертилитета него у оним државама које нису пронашле одговарајућа решења у том погледу (Rovny, 2011; Seeleib-Kaiser & Toivonen, 2011).

Еманципацијски процеси унутар женске популације не значе и преовладавајућу распрострањеност врло ниских репродуктивних норми. У представљеној табели се види да је удео жена које су стекле високо образовање у женској популацији 25-49 година већи у земљама са вишим фертилитетом. Ширење високог образовања у женској популацији нужно не условљава најниже стопе рађања. Могућност позитивне везе између образовања жена и намера у погледу рађања објашњава се тиме да високо образовање носи одређене погодности, битне за одлучивање о рађању (Testa, 2014). Ради се о капацитетима за већу равноправност унутар породице, лакшу доступност сервиса за бригу о деци и остваривању бољих економских услова.

Економски показатељи не пружају тако чврсту диференцираност између посматраних држава. У случају стопа економске активности жена ситуација је прилично јасна, али не и када је реч о запослености. Највећу економску активност имају жене у Шведској, Норвешкој, Данској и Финској. Такође, стопе су веће у Француској него у Грчкој и Италији.

Стопа запослености жена старости 25–49 година које имају малу децу, висока је не само у Норвешкој и Шведској, него и у Португалу и у Аустрији. Међутим, у неповољним условима који се карактеришу одређеним специфичностима модела запошљавања и дужине радног времена, али и одсуством адекватне понуде запосленим родитељима у погледу збрињавања мале деце (Thévenon, 2008), висока запосленост жена представља ограничење у погледу репродуктивног понашања. У Аустрији је снажно изражена родна асиметрија унутар породице, а коришћење сервиса за бригу о деци, као кључна подршка запосленим женама, постало је раширеније тек последњих десетак година (Buber, 2015).

Када је реч о дугорочној незапослености жена, стопе су најниже у Шведској и Финској, а изузетно су високе у Грчкој. У Француској, држави која припада групи са вишим стопама рађања, дугорочна незапосленост жена је већа него у скандинавским државама, али и у односу на Аустрију која је ближа државама северне Европе у погледу овог показатеља. Политика према породици у Француској има дугу традицију, усмерана је на подршку у погледу бриге о деци, а њен новији развој одвија се у смеру прилагођавања најновијим тенденцијама у сфери родних улога (Thévenon, 2016). Она је пример државе која има релативно високе стопе фертили-

тета и ако принцип родне равноправности није на степену скандинавских држава, али је путем других механизма пружала подршку породицама с малом децом.

Имајући у виду европске државе, Србија би у контексту унапређивања про-наталитетне политике требало да уважи искуства која потврђују да позитивна веза између запослености жена и стопа фертилитета постоји само уколико је постављен адекватан институционални оквир којим се запосленим родитељима пружа потребна подршка у погледу бриге о деци (Šobot, 2014a; Šobot, 2017). Поред родитељског одсуства, као мере усклађивања рада и родитељства по рођењу детета, у даљим фазама развоја деце на важности добија развијеност сервиса за бригу о деци. Доступност и одговарајућа понуда збрињавања деце запослених родитеља, битна је и у првим годинама основног школовања, а проблеми у том погледу могу негативно утицати на репродуктивно понашање младих генерација које размишљају о уласку у родитељство (Oláh, 2009). Такође, пораст несигурности у погледу запослености и обезбеђивања финансијских средстава, као и у погледу подршке у збрињавању деце, не само да негативно утичу на жене да се у ближој будућности одлуче на рађање, већ редукују и фертилитетне намере мушкараца (Neyer & Rieck, 2008).

Родни режими, родни модели родитељства и културне норме у Србији

Тенденције у образовним и економским карактеристикама започете од друге половине 20. и настављене почетком 21. века, указују да су еманципацијски процеси захватили генерације жена у Србији које су стасавале у овом периоду (Šobot, 2014b). Средње образовање је постало готово подразумевајуће, а окренутост ка високом је током времена интензивирано, тако да је, од генерација рођених крајем шездесетих, стицање факултетских диплома постало чешће обележје жена него мушкараца.

Када је реч о подели улога унутар породице, крајем осамдесетих забележен је „конзистентан тренд промене породичних односа“ који се одликовао тежњом ка „успостављању егалитарнијих односа међу родовима“, али велика економска криза и врло неповољни друштвени услови током последње деценије 20. века, довели су до „повлачења у приватност“ и успостављања обрасца „саможртвујућег микроматријархата“ (Blagojević Hughson, 2014, стр. 390–392). Мада се родитељство сводило на претежну ангажованост мајки у активностима подизања мале деце, ниво образовања жене и вредносне оријентације су обликовале различите типове овог модела понашања.

Након политичких и друштвених промена почетком двехиљадитих, уочени су нешто другачији модели родитељства и поделе активности између мајки и очева. Мајчинство је и даље преовладавајуће, али је мања заступљеност „жртвујућег родитељства“, а заједничко учествовање оба родитеља постаје чешћи образац понашања (Blagojević Hughson 2013, стр.105–106). Међутим, друштвени контекст и економски развој и даље представљају снажну кочницу егалитарнијем моделу. Незапосленост и несигурност посла угрожавају уобичајени образац „двокаријерних породица“, а под притиском културног обрасца мушкарци су преузели одговорност за социјалне прилике породице (Blagojević Hughson, 2013, стр. 147).

Карактеристике друштвеног развоја српског друштва у првим годинама новог миленијума нису омогућиле значајну и суштинску промену преовладавајућег модела родитељства. Неповољни економски услови и процеси ретрадиционализације и репатријархализације проузроквали су „кризу маскулинитета”, која мушкарце ставља у парадоксалну ситуацију (Blagojević Hughson, 2014, str. 394.). Њихова доминантна улога „храниоца породице” је угрожена, јер су ограничене могућности обезбеђивања пристојног животног стандарда, а одсутни су из породичног живота и ако породица и за њих има високу вредност. Околности на нивоу свакодневног живота, изложене утицајима фактора макронивоа, обликовале су промене у сфери родитељства, поставивши границе промена традиционалних норми и онемогућавајући битнију промену родних модела (Blagojević Hughson, 2014, str. 398).

Традиционални патријархални модел родних улога имплицира ограничења економске активности и запослености жена. Нижа економска активност, мање стопе запослености и родни јаз у зарадама, између осталог, условљени су породичним обавезама, те родитељство може негативно утицати на запосленост жене (Šobot, 2014c). Подређени положај у погледу могућности запошљавања јесте и одлика младих жена при чему ни високо образовање није елиминисало економску родну неједнакост (Pantović, Bradaš, Petovar, 2017), а то је снажан негативни оквир репродуктивног понашања.

Упркос одређеним променама и модификацијама родних модела унутар породице, жене у Србији изражавају незадовољство услед јасно евидентиране родне асиметрије у родитељству, која се испољава кроз доминантну ангажованост мајки (Tomanović, Stanojević, Ljubičić, 2016, str. 173). Међутим, превазилажење овог модела, додатно отежава распрострањеност културних норми којима је дефинисана подела родних улога унутар породице.

Почетак новог миленијума обележен је ширењем свести о потреби и важности родне равноправности у српском друштву, али и широком распрострањеношћу ставова који имплицирају традиционалне патријархалне односе у породичном животу. Мада се подела послова унутар домаћинства доживљава као нормална појава и значајна већина прихвата став да не би требало да постоје „женски” и „мушки” послови, наклоњеност ка родној равноправности распрострањена је у нешто мањој мери (Ignjatović, Pantić Bošković, Pavlović, 2011).

Истраживање⁷ показује да су у животу жене важни и породица и посао, као и то да већина јасно перципира проблем усклађивања ове две сфере. За већину жена старости 15 и више година запосленост је најсигурнији вид обезбеђивања независности, али такође, материнство представља веома важан сегмент женске самоостврениости. Конфликт између професионалних и породичних обавеза јасно опажа готово половина испитаница, сматрајући да каријерно оријентисане жене морају да занемаре своју породицу или су неодлучне у погледу тог става. Такође, међу женама је евидентна распрострањеност ставова који говоре у прилог опстајања и репродуковања традиционалног родног односа. Значајна већина сматра да би посао унутар домаћинства

⁷ Истраживање ставова о родној равноправности спроведено је 2010. године, на репрезентативном узорку за становништво Србије старости 15 и више година (Ignjatović, Pantić Bošković, Pavlović, 2011)

које жене обављају требало урачунати у радни стаж и изразиле су своје неслагање са изједначавањем старосне границе одласка у пензију за жене и за мушкарце. Више од половине жена брачну заједницу сматра важним сегментом животне среће, а близу половине испитаница се слаже да запосленост жене ван куће може да утиче на то да дете пати, као и да је за добробит деце најоптималније да мушкарац зарађује а жена да се посвети кући (Ignjatović, Pantić Bošković, Pavlović, 2011, стр. 41–52).

Ретроградни процеси конзервативизма крајем друге деценије 21. века регистровани су и код младих жена, услед недовољно развијене демократске политичке културе, али и недовољно распрострањеног високог образовања и лоших економских услова који ограничавају животни стандард (Sekulić, 2017, стр. 33–42). Постмодернистичке вредности и модели понашања су у већој мери својства високообразованих жена и оних бољег материјалног положаја. Међутим, негативни трендови на тржишту рада погађају све жене које имају малу децу, независно од нивоа образовања (Poletić Ćosić & Petrović Trifunović, 2017, стр. 63). Паралелено са таквим стањем, евидентирана је окренутост традиционалном моделу родних улога у родитељству, кроз јасно присутно незадовољство дужином трудничког боловања и родитељског одсуства. Већина жена се залаже за ранији одлазак на трудничко и за родитељско одсуство од две године (Poletić Ćosić & Petrović Trifunović, 2017, стр. 65).

Оваква оријентација је у потпуној сагласности са распрострањеношћу традиционалне поделе улога у породици и послова у домаћинству. Ипак ту постоје одређене амбиваленције. Мада су се жене у већини случајева супроставиле искључивости мушког ауторитета у приватној сфери, оне у највећој мери сматрају да је природно да мушкарац буде приоритетни хранилац породице, а да су послови у кући више ствар деловања жена (Bobić, 2017, стр. 113–114). И поред тога, жене не прихватају строгу сегрегацију послова у јавној и у приватној сфери на мушке и женске, а код одлучивања о рађању за значајну већину жена велики утицај је имала чињеница да и партнер жели дете (Bobić, 2017, стр. 115). За већину жена рађање и родитељство представљају приоритетне вредности, а одлука да роде дете није била одговор на проблеме позиционирања у јавној сфери (Bobić, 2017, стр. 121–123).

У Србији су родитељске праксе и поделе послова у домаћинству изложене снажним ограничењима у прихватању и ширењу егалитарних образаца понашања. Успостављање родно равномерније поделе активности везаних за подизање мале деце одређено је културним нормама, чије је редифинисање отежано неповољним структуралним факторима. Карактеристике економског и друштвеног развоја српског друштва подстичу „ретрадиционализацију“ и „репатријархализацију“, кочећи промене родних улога унутар породице и ограничавајући модернизацијске помаке (Blagojević, 1997; Blagojević Hughson, 2013; Bobić, 2017). Друштвене околности намећу да се традиционални модел у одређеној мери модификује, али се суштински не мења, и не представљају повољан оквир равноправнијој подели родитељства између мајки и очева. У таквим околностима и жене се мире стањем ствари које им намеће ограничења у погледу њихове самореализације, и оне прибегавају стратегији рађања мањег броја деце од оног које би желеле (Blagojević, 1997; Bobić, 2017).

Дискусија и закључак

Феномен недовољног рађања је одлика већине европских држава, мада су специфичности економског, политичког, културног и институционалног развоја условиле диференцираност ниског фертилитета. Модернизацијски и постмодернизацијски процеси прво су захватили западна индустријска друштва, али прихватање и ширење нових форми демографског понашања зависи од друштвених околности унутар којих становништво успоставља своје опције понашања, као и од спремности да се оне прихвате на индивидуалном нивоу (Van de Kaa, 2003).

Постмодернистичка вредносна оријентација условила је ширење образаца понашања на индивидуалном нивоу који су за последицу имали и промене у сфери породице. На једној страни, јачање принципа егалитаризма је подстакло промоцију родне једнакости као друштвене вредности, а на другој су, наглашавање квалитета образовања, професионалног ангажовања и запослености, појачавали важност индивидуалног становишта и могућности самоостваривања. Разматрање регионалних разлика у погледу вредносних оријентација и одвијања друге демографске транзиције у Европи, ауторе је навело на закључак да су на ширење различитих демографских модела утицали особености животних искустава у погледу породичног живота, специфичности историјског контекста, прихваћеност и легитимност нових образаца, економске разлике, ефекти политика, карактеристике тржишта рада и услови унутар домаћинства (Surkyn & Lesthaeghe, 2004, str. 52–53).

На достигнутом степену друштвеног развоја, успостављање позитивне везе између запослености жене и висине фертилитета условљено је социо-економским факторима, културним нормама, институционалним решењима и политикама које се тичу подршке породици и родитељству. Родни модели понашања и подела улога унутар породице искристалисали су се као битни фактори фертилитетног обрасца. Успостављање егалитарнијег родног режима унутар породице представља неопходан сегмент политика према породици и институционалних решења подршке породицама са децом.

Више емпијских истраживања у Србији обухватило је питање родног аспекта родитељства и поделу активности унутар породице, иако нису сва директно усмерена ка расветљавању феномена недовољног рађања. Њихови налази су узети као основа за разматрање централног питања овог текста које се тиче везе између родних образаца понашања и стопа фертилитета. Да ли је успостављање равномерније поделе родитељства између мајки и очева, кључ за регулисање феномена недовољног рађања у Србији?

Према теорији друге демографске транзиције и налазима новијих демографских истраживања, социо-културолошка димензија представља кључну тачку диференцираности фертилитетних образаца и стопа рађања у Европи. У овом тексту она је битна са два становишта. Прво, вредности стопа фертилитета су продукт деловања низа фактора чији утицаји се испољавају у конкретним друштвеним условима. Друго, специфичности развоја српског друштва битне су са становишта могућности промена родних модела понашања и веће прихваћености родне равноправности унутар породице.

Анализа релевантних налаза истраживања у Србији потврђује опстајање традиционалног патријархата унутар породице и снажна ограничења модернизацијским процесима у сфери родних улога. Потреба за променом родног режима је евидентна, како када су у питању жене, тако и мушкарци, међутим, препреке које стоје на том путу су чврсте и дубоко утиснуте у структуру српског друштва и карактеристике његовог развоја (Blagojević, 1991, Blagojević Hughson, 2014). У околностима ограничених промена родних образаца унутар породице и делимичног модификовања традиционалног патријархата, стопе фертилитета у Србији се одржавају на нивоу који указује на дубоко суочавање с феноменом недовољног рађања.

Имајући у виду то да у економски развијеним земљама, извесност у погледу запослености и сигурности посла има значајан утицај на одлуке о уласку у родитељство и на рађање другог детета (Adsera, 2011; Anderson, Kreyenfeld, Mika, 2014; Del Boca, 1999; Engelhardt, 2011; Hanappi, Ryser, Bernardi, Le Goffl, 2017), потпуно је оправдано да је и у Србији запосленост и жене и мушкарца битна за успостављање повољних околности репродуктивног понашања. Породице са малом децом у којима су оба родитеља запослена, имају потребу за подршком у погледу усклађивања породичних обавеза с онима које се тичу њихове запослености. У одсуству адекватних решења ублажавања конфликта између сфере породице и сфере рада, висок животни стандард сам по себи, није нужно позитиван оквир стопе фертилитета. Либерализовано тржиште рада швајцарског друштва, слабе политике усклађености рада и породице, као и наглашене родне поделе у родитељству, резултирају тиме да погоршање услова запослености жена и мушкарца утиче на одлагање и олакшава одлуку о одустајању од рађања, док је веза између фертилитетних намера и унапређивања услова запослености жена мање јасна, јер у таквим условима парови често одустају од намере да имају децу, што је посебно случај код високообразованих (Hanappi, Ryser, Bernardi, Le Goffl, 2017, стр. 399).

Анализа родног режима у Србији, показала је неколико карактеристика које коче суштинске промене традиционалног патријархалног модела. У случају женске популације, то су широка распрострањеност модела „двоструке оптерећености” жена, проблеми усклађивања породичних и радних обавеза и још увек евидентна подређеност жена у погледу запошљавања и висина зарада.

Неповољне околности постоје и када је реч о мушкој популацији. Услови друштвеног развоја намећу неизвесност на тржишту рада, несигурност посла, релативно ниске зараде, као и нежељено одсуство из породичног живота услед преузимања потпуне одговорности „храниоца” породице (Blagojević Hughson, 2014).

Превазилажење родне асиметрије унутар породице зависи и од конкретних услова на микронивоу, а у том погледу су битни образовни ниво, материјални статус и структура домаћинства младих парова са малом децом (Tomanović, Stanojević, Ljubičić, 2016). Процеси „ретрадиционализације” и „репатријархализације” односа у приватној сфери, који су у Србији и у другој деценији 21. века евидентни и на нивоу ставова, како старијих тако и младих генерација жена, представљају снажну препреку да се родни модели унутар породице суштински промене у неком скоријем периоду.

&

Да ли је рушење родних стереотипа кључ регулисања ниског фертилитета у Србији, имајући у виду особености друштвеног развоја? Одговор на ово питање укршта се са више релевантних аспеката који одређују да ли постоји простор, где су препреке и које су границе успостављања модернијих образаца родних улога унутар породице. То су економски развој српског друштва, стање на тржишту рада, могућности запошљавања, стабилност посла, карактеристике родног режима и распрострањеност културних норми о уређености родног односа.

Главне оквире прихватања и ширења модернизацијског процеса родног режима постављају карактеристике економског, политичког и културног развоја српског друштва. Рушење родних стереотипа у родитељству подразумева испуњеност неколико предуслова. Побољшање услова на тржити рада, пораст сигурности у погледу запослености и стварање оптималног институционалног оквира требало би да омогуће адекватну подршку младим мајкама и очевима да поред породице, буду радно и професионално активни на начин који њих чини задовољним и оствареним. Такође, економски развој у смеру подизања квалитета живота, омогућио би породицама да проналазе решења која највише одговарају њиховим схватањима родног односа и потребама у погледу родитељства и запослености.

Ankica S. Šobot¹
Institute of Social Sciences,
Centre for Demographic Research
Belgrade (Serbia)

IS THE OVERTURN OF GENDER STEREOTYPES THE KEY TO FERTILITY INCREASE IN SERBIA?²

(Translation In Extenso)

Abstract: The main question of this text is whether the change of traditional division of gender roles is really a factor that would make birth rate in Serbia closer to the level needed for population replenishment. A connection between gender models and fertility rate in European countries, which are characterized with different gender regimes, is discussed according to relevant demographic literature and statistical data. Likewise, the findings of conducted research studies in Serbia are the basis for consideration of gender models within family and gender aspects of parenthood as factors of childbearing decision. The specificities of economic development and widespread cultural norms determine the relation and influence of gender roles on fertility. The answer to the question that directed this text is discernable within this framework.

Keywords: low fertility, gender roles, social development, Europe, Serbia

Introduction

The decline of birth rate below the level of simple reproduction is a characteristic of the demographic development of post-industrial societies, but there is differentiation among them regarding the manifestation of the phenomenon of insufficient birth. Recent interpretations of the second demographic transition theory³, driven by the need to explain differences in low fertility rates in Europe, highlight the specificities of social and sociocultural factors that have shaped norms and behaviors (Lesthaeghe, 2010; Lesthaeghe & Neels, 2002; Surkyn & Lesthaeghe, 2004). Differences are conditioned by the adaptation of socio-economic and institutional contexts to a range of phenomena associ-

¹ ankica.sobot@gmail.com

² The paper is the result of work on the project “Research of demographic phenomena in the function of public policies in Serbia” no. 47006, funded by the Ministry of Education, Science and Technology Development of the Republic of Serbia.

³ In 1986, the creators of the theory suggested that Western European countries were at a new stage of demographic development, noting that as early as the mid-1960s, all variables in the field of fertility and family formation were affected by significant changes (Van de Kaa, 2003: 4).

ated with the phenomenon of birth postponement, as an essential determinant of reproductive behavior (Kohler, Billari, & Ortega, 2006, p. 8). In addition, the characteristics of socio-economic conditions influence which factors play a greater role in decision on birth (Gauthier & Philipov, 2008). Poorer living conditions and a lower level of social security reinforce the importance of economic opportunities and employment, while in wealthier countries, factors affecting the immediate realization of parenthood are more important. The differentiation of low fertility in the case of countries of the same or similar degree of economic development is conditioned by some other contextual differences. Institutional development in terms of support for families with children and the adaptation of policies to contemporary employment and gender roles tend to gain importance (Neyer, 2006).

Decision-making on birth is a complex process in which the interconnectedness of a number of factors is reflected, and exposure to different influences results in the fact that intentions regarding birth are not definitive decisions (Morgan, Sobotka, Testa 2011). Interactive interconnection of micro and macro levels is a major feature of the deterministic basis of low fertility from which the differences in reproductive behavior arise. The link between intentions and the final outcome in terms of the number of children born is characterized by uncertainty and changes in childbirth, as consequences of the characteristics of the institutional framework and cultural norms in European countries (Philipov, Liefbroer, & Klobas (eds), 2015). In the context of the influence of the microsphere on an individual's reproductive behavior, a positive relationship has been found between individual well-being and birth decisions (Billari, 2009).

Gender models within the family and gender roles in parenting are significant factors in the current fertility pattern and the differentiation of low birth rates in the European framework. The mismatch between the emancipatory processes in the field of education and the economic activity of women modelled in such a way that responsibilities and activities within the family are primarily the responsibility of the mother, results in the spread of very low reproductive norms and even the abandonment of parenthood in modern developed societies (Mc Donald, 2006). Employed women face a strong conflict between intra-family engagement and the demands of out-of-home work and professional responsibilities. As a consequence, very low birth rates occur. Decisions to enter parenthood and intentions to give birth are conditioned by the characteristics of women's economic activity and their employment, as well as the ability to strike a balance between family and work (Kreyenfeld, 2004; Oláh & Fratzak, 2004; Pailhé, 2009; Vikat, 2004). In addition to female and male employment, fertility intentions are influenced by job stability and financial security of the family (Neyer & Rieck, 2009).

In the context of high rates of economic activity and women's employment, the Scandinavian countries are used to point out that a more even distribution of parenting between mothers and fathers during the first years of raising a child has a positive effect on birth rates (Šobot, 2014a). The central question of this text is whether changing the traditional gender divide is a factor that would bring Serbia closer to European countries in which fertility rates are closer to the level of population replenishment. Sweden is a welfare state where both the civic and the family status of the individual are highly respected, with a clear determination to advance gender equality (Andersson & Scott 2007). However, the impact of gender equality on fertility is not uniform, and negative effects are manifested when the division of roles within the family is perceived as inequality (Neyer, Lappegard,

& Vignoli, 2013). Therefore, it is necessary to consider the effect of gender role patterns on fertility behavior from the perspective of socio-cultural specifics of Serbian society.

The psychological cost of parenting is a very important determinant of low birth rates in Serbia and it is very high (Bobić, 2018). The goals of the Strategy for the Encouragement of Childbirth⁴, regarding this aspect, relate to alleviating role-based conflicts as the dominant experience of working mothers and emphasizing the importance of the role of the father and his involvement in child-raising activities (Vlada Republike Srbije, 2018, p. 32). This paper is aimed at shedding light on the gender aspect of the fertility model in Serbia, referring to the findings of empirical results concerning the characteristics of the gender regime, parenting practices and attitudes about gender roles, with an emphasis on the private sphere.

Starting from the point of view of the importance of the gender aspect for the establishment of the modern fertility pattern, and considering the economic and socio-cultural differences, the discussion in this text is directed to several questions. Do the characteristics of the gender regime in Serbia impose a need for gender relation change? Are there obstacles and what causes them? Do the economic, political and cultural specifics of the development of Serbian society put other factors at the forefront, to which it is necessary to direct action in support of raising birth rates?

Birth rates and gender regimes in Europe

The overall fertility rate in the EU28 countries in 2016 was 1.6 children per woman.⁵ The highest values were recorded in France (1.9 children per woman), followed by Sweden, Ireland, Denmark and the United Kingdom (1.8 children per woman), while in several countries they were 1.7 children per woman (Iceland, Latvia, Norway, Lithuania and Belgium). The lowest rates are in Italy, Spain and Portugal (1.3 children per woman). Germany and Austria also belong to countries with lower fertility, but the rates are slightly higher compared to the southern European countries with 1.5 and 1.6 children per woman in 2016. In Serbia, the rate of total fertility during the 2000s was 1.4 children per woman, being slightly higher in 2015–2017 (1.5 children per woman)⁶.

There is a differentiation between these countries regarding the characteristics of the gender regime (Table 1). In most of the separate indicators, it is clearly evident that there is a difference between those with the lowest values of fertility rates and those where the rates are closest to the level of simple reproduction. In demographic terms, it should be emphasized that the average age of a woman at first marriage is higher in the Scandinavian

⁴ The strategy was adopted in January 2018. It is a document that represents a revision of the 2008 Strategy which was implemented in a limited way and which lacked a continuity of measures, activities and mechanisms, all of which remained relevant for defining a political response to the problem of low fertility in Serbia (Rašević, 2018, 30). Nevertheless, the revised document was upgraded with new scientific knowledge, which set out the general, specific and individual objectives of the Strategy.

⁵ Available at: https://eige.europa.eu/gender-statistics/dgs/indicator/ta_fertrep_fert__tps00199/datatable, accessed: preuzeto 06.05.2019.

⁶ Source: The Statistical Office of the Republic of Serbia, <http://data.stat.gov.rs/Home/Result/180706?languageCode=sr-Cyrl>

countries than in Austria and Portugal. This indicates that a postponed decision on marriage after the age of 30 is not in itself a cause of very low birth rates at the aggregate level, although being one of the most important factors.

In years when work commitments have gained a prominent place in both women and men's lives, marriage and childbearing require adequate support for young families with children so that parenting is to jeopardize their employment or career progression as little as possible. Adequate policy responses to the challenges of changing gender roles may result in higher fertility rates compared to in the countries that have not found appropriate solutions in this regard (Rovny, 2011; Seeleib-Kaiser & Toivonen, 2011).

Emancipation processes within the female population do not mean the prevalence of very low reproductive norms. The table below shows that the proportion of women who have completed higher education in the female population aged 25-49 is higher in countries with higher fertility. The spread of higher education in the female population does not necessarily condition the lowest birth rates. The possibility of a positive link between women's education and birth intentions is explained by the fact that higher education carries certain benefits, essential for deciding on birth (Testa, 2014). These are capacities for greater equality within the family, easier access to childcare services and better economic conditions.

Economic indicators do not provide such a firm differentiation between the countries observed. In the case of women's economic activity rates, the situation is quite clear, but not in terms of employment. Women in Sweden, Norway, Denmark and Finland have the highest economic activity. Also, rates are higher in France compared to in Greece and Italy.

The employment rate of women aged 25-49 with young children is high not only in Norway and Sweden, but also in Portugal and Austria. However, in unfavorable conditions characterized by certain specificities of the employment model and length of working time, as well as by the absence of adequate childcare options for employed parents (Thévenon, 2008), high female employment is a limiting factor in terms of reproductive behavior. In Austria, gender asymmetry within the family is strongly expressed, and the use of childcare services as a key support for employed women has become more widespread in the last ten years (Buber, 2015).

When it comes to women's long-term unemployment, rates are lowest in Sweden and Finland, and extremely high in Greece. In France, a country belonging to the group with higher birth rates, long-term female unemployment is higher compared to the Scandinavian countries, but also in relation to Austria, which is closer to the countries of northern Europe in terms of this indicator. Family policy in France has a long tradition, is focused on childcare support, and its recent development is moving towards adapting to the latest trends regarding gender roles (Thévenon, 2016). It is an example of a country with relatively high fertility rates, and although the principle of gender equality is not at the level of the Scandinavian states, it has provided support to families with young children through other mechanisms.

Considering the European countries, Serbia should, in the context of advancing the birth rate policy, take into account experiences that confirm that a positive link between women's employment and fertility rates exists only if an adequate institutional framework is in place to provide working parents with the necessary support for child care (Šobot, 2014a; Šobot, 2017). In addition to parental leave, as a measure of reconciling work and parenting at the

birth of a child, in the further stages of child development, the importance of developing child care services becomes more important. The availability and appropriate care provision for the children of working parents is also important in the early years of primary education, and problems in this regard can negatively affect the reproductive behavior of young generations when it comes to parenting (Oláh, 2009). Also, an increased insecurity of jobs and finances, as well as the lack of childcare support, not only negatively affect women's decision to give birth in the near future, but also reduce fertility intentions of men (Neyer & Rieck, 2008).

Gender regimes, gender models of parenting and cultural norms in Serbia

Tendencies in educational and economic characteristics that began in the second half of the 20th century and continued at the beginning of the 21st century indicate that the emancipation processes affected the generations of women in Serbia who were raised during this period (Šobot, 2014b). Secondary education has become almost implied, and the turn to higher education has intensified over time, so that, from the generations born in the late 1960s, obtaining college degrees has become more characteristic of women than men.

When it comes to family roles, the late 1980s saw a “consistent trend of changing family relationships”, characterized by an aspiration to “establish more egalitarian gender relations”, but a major economic crisis and very unfavorable social conditions during the last decade of the 20th century led to the “withdrawal into privacy” and the establishment of the pattern of “self-sacrificing micromatriarchy” (Blagojević Hughson, 2014, pp. 390-392). Although parenting came down to the overwhelming involvement of mothers in the activities of raising young children, women's educational attainment and value orientations shaped different types of this pattern of behavior.

Following the political and social changes in the early 2000s, slightly different models of parenting and activity sharing between mothers and fathers were observed. Maternity is still prevalent, but there is less of “sacrificial parenting”, and the joint involvement of both parents is becoming a more common pattern of behavior (Blagojević Hughson, 2013, pp.105-106). However, the social context and economic development remain a strong blockade to a more egalitarian model. Unemployment and job insecurity threaten the usual pattern of “two-career families”, and under the pressure of a cultural pattern, men took responsibility for the family's social circumstances (Blagojević Hughson, 2013, p. 147).

The characteristics of the social development of Serbian society in the early years of the new millennium did not allow for a significant and substantial change in the prevalent model of parenting. Adverse economic conditions and processes of retraditionalization and repatriarchalization have caused a “crisis of masculinity”, which puts men in a paradoxical situation (Blagojević Hughson, 2014, p. 394). Their dominant role as “breadwinners” is compromised, as they have limited opportunities to provide a decent standard of living, and are absent from family life even if the family is of high value to them. Circumstances at the level of daily life, exposed to the effects of macro-level factors, have shaped changes in the sphere of parenting, setting limits to changes in traditional norms and preventing significant changes in gender models (Blagojević Hughson, 2014, p. 398).

The traditional patriarchal model of gender roles implies restrictions on women's economic activity and employment. Lower economic activity, lower employment rates and a gender wage gap, among other things, are conditioned by family responsibilities, and parenting can negatively affect a woman's employment (Šobot, 2014c). A subordinate position in terms of employment opportunities is also a feature of young women, and not even higher education eliminated the economic gender inequality (Pantović, Bradaš, Petrovar, 2017), which is a strong negative framework for reproductive behavior.

Despite certain changes and modifications of gender models within the family, women in Serbia express their dissatisfaction with the clearly evident gender asymmetry in parenting, which is manifested through the dominant involvement of mothers (Tomanović, Stanojević, Ljubičić, 2016, p. 173). Overcoming this model, however, further complicates the prevalence of cultural norms that define the distribution of gender roles within the family.

The beginning of the new millennium was marked by the spread of awareness of the need and importance of gender equality in Serbian society, as well as by the widespread attitudes that imply traditional patriarchal relationships in family life. Although the division of work within the household is perceived as a normal occurrence and a significant majority accepts the view that there should be no "female" and "male" jobs, the inclination towards gender equality is widespread to a lesser extent (Ignjatović, Pantić Bošković, Pavlović, 2011).

Research⁷ shows that in the life of women, both family and work are important, as well as the fact that most of them clearly perceive the problem of reconciling the two spheres. For most women aged 15 and over, employment is the safest form of securing independence, but also, motherhood is a very important segment of women's self-determination. The conflict between professional and family responsibilities is clearly perceived by almost half of the respondents, believing that career-oriented women have to neglect their families or are hesitant about this attitude. Also, the prevalence of attitudes in favor of the survival and reproduction of traditional gender relations is evident among women. The vast majority felt that domestic work performed by women should be factored into employment years and expressed their disagreement with the equalization of retirement age for women and men. More than half of women consider marriage to be an important segment of life happiness, and close to half of the respondents agree that the employment of a woman outside the home may cause child suffering, and that it is most optimal for the well-being of children that men earn and women devote themselves to home (Ignjatović, Pantić Bošković, Pavlović, 2011, pp. 41-52).

Retrograde processes of conservatism at the end of the second decade of the 21st century were also registered with young women, due to the underdeveloped democratic political culture, the insufficiently prevalent higher education and poor economic conditions limiting living standards (Sekulić, 2017, pp. 33-42). Postmodern values and behavioral models are more of a trait of highly educated women and those of better material position. However, negative trends in the labor market affect all women who have young children, regardless of their educational level (Poletić Ćosić & Petrović Trifunović, 2017, p. 63). In parallel with such a situation, there is evidence of a turn towards the traditional model of gender roles in parenting, through clearly present dissatisfaction with the length

⁷ A research on attitudes regarding gender equality was conducted in 2010 on a representative sample for the population of Serbia aged 15 and over (Ignjatović, Pantić Bošković, Pavlović, 2011)

of maternity leave and parental leave. Most women advocate early maternity leave and parental leave of two years (Poletić Čosić & Petrović Trifunović, 2017, p. 65).

This orientation is in complete agreement with the prevalence of the traditional division of family roles and household work. Still, there are certain ambivalences. Although women have opposed the exclusivity of masculine authority in the private sphere in most cases, they largely consider it natural for men to be priority breadwinners, and that housework is more a duty of women (Bobić, 2017, pp. 113-114). Even so, women do not accept the strict segregation of jobs in the public and private spheres into male and female, and to a significant majority of women, the decision on giving birth was greatly influenced by the fact that their partner wanted a child as well (Bobić, 2017, p. 115). For most women, birth and parenting are priority values, and the decision to have a baby was not the answer to the problems of positioning in the public sphere (Bobić, 2017, pp. 121-123).

In Serbia, parenting practices and divisions in the household are exposed to strong constraints on accepting and spreading more egalitarian behaviors. Establishing a more gender-balanced division of activities related to raising young children is determined by cultural norms, the redefinition of which is hampered by adverse structural factors. Characteristics of the economic and social development of Serbian society encourage “retraditionalization” and “repatriarchalization”, hindering changes in gender roles within the family and limiting modernization shifts (Blagojević, 1997; Blagojević Hughson, 2013; Bobić, 2017). The social circumstances imply that the traditional model is modified to some extent but does not fundamentally change, and does not constitute a favorable framework for a more equal division of parenting duties between mothers and fathers. In such circumstances, women also reconcile themselves with things that impose restrictions on their self-realization, and they resort to the strategy of having fewer children than they would like (Blagojević, 1997; Bobić, 2017).

Discussion and Conclusion

The phenomenon of insufficient birth is a feature of most European countries, although the specificities of economic, political, cultural and institutional development have caused the differentiation of low fertility. Modernization and post-modernization processes first captured Western industrial societies, but the acceptance and spread of new forms of demographic behavior depends on the social circumstances within which the population establishes its behavioral options and its willingness to accept them at the individual level (Van de Kaa, 2003).

The postmodern value orientation has led to the spread of patterns of behavior at the individual level which have also resulted in changes in the sphere of the family. On the one hand, strengthening the principles of egalitarianism encouraged the promotion of gender equality as a social value, and on the other, emphasizing the quality of education, professional engagement and employment reinforced the importance of individual standpoints and opportunities for self-realization. Considering regional differences in value orientations and the second demographic transition in Europe lead the authors to a conclusion that the spread of different demographic models was influenced by the peculiarities of life experiences regarding family life, the specificities of the historical context, the acceptance and legitimacy of new patterns, economic differences, effects of policies, labor market characteristics and domestic conditions (Surkyn & Lesthaeghe, 2004, pp. 52-53).

At the achieved level of social development, establishing a positive link between women's employment and fertility rates is conditioned by socio-economic factors, cultural norms, institutional solutions and policies regarding family support and parenting. Gender models of behavior and division of roles within the family have emerged as important factors in the fertility pattern. Establishing a more egalitarian gender regime within the family is a necessary segment of family policies and institutional solutions to support families with children.

Several empirical research studies in Serbia have addressed the issue of the gender aspect of parenting and the division of activities within the family, although not all were directly aimed at shedding light on the phenomenon of low birth level. Their findings were taken as the basis for considering the central issue of this text regarding the link between gender patterns of behavior and fertility rates. Is establishing a more equal division of parenting duties between mothers and fathers the key to regulating the phenomenon of low birth level in Serbia?

According to the second demographic transition theory and the findings of recent demographic research studies, the socio-cultural dimension represents a key point of differentiation of fertility patterns and birth rates in Europe. In this text, it is relevant from two points of view. First, values of fertility rates are products of a number of factors whose impacts are manifested in particular social conditions. Second, the specifics of the development of Serbian society are important for the possibility of changing gender patterns of behavior and greater acceptance of gender equality within the family.

An analysis of relevant research findings in Serbia confirms the existence of traditional patriarchy within the family and strong constraints on modernization processes in the gender role field. The need for a change in the gender regime is evident, both in terms of women and men, however, the obstacles that stand in this way are firmly and deeply embedded in the structure of Serbian society and the characteristics of its development (Blagojević, 1991, Blagojević Hughson, 2014). In the circumstances of limited changes in gender patterns within the family and a partial modification of the traditional patriarchy, fertility rates in Serbia are maintained at a level that indicates a deep confrontation with the phenomenon of insufficiently low birth rate.

Considering that, in economically developed countries, certainty regarding employment and job security has a significant impact on decisions to enter parenthood and the birth of another child (Adsera, 2011; Anderson, Kreyenfeld, & Mika, 2014; Del Boca, 1999; Engelhardt, 2011; Hanappi, Ryser, Bernardi, & Le Goff, 2017), it is fully justified that employment of both women and men in Serbia is essential for establishing favorable circumstances of reproductive behavior. Families with young children in which both parents are employed need support to reconcile family responsibilities with those concerning their employment. In the absence of adequate solutions to alleviate the conflict between the sphere of the family and the sphere of work, a high standard of living per se is not necessarily a positive framework for fertility rates. The liberalized labor market of Swiss society, poor work-family compliance policies, as well as high gender divisions in parenthood, result in the fact that the worsening of working conditions for women and men affects postponement and facilitates the decision to give up birth, while the link between fertility intentions and advancement of conditions of women's employment is less clear, because in such conditions couples often abandon their intention to have children, which is especially the case for the highly educated (Hanappi, Ryser, Bernardi, Le Goff, 2017, p. 399).

An analysis of the gender regime in Serbia revealed several characteristics that hinder the fundamental changes in the traditional patriarchal model. In the case of the female population, these are the widespread use of the model of “double burden”, problems of reconciling family and work responsibilities, and the still evident subordination of women in terms of employment and wages.

Adverse circumstances also exist when it comes to the male population. The conditions of social development impose uncertainty on the labor market, job insecurity, relatively low wages, as well as unwanted absence from family life due to assuming full responsibility of the “breadwinner” of the family (Blagojević Hughson, 2014).

Overcoming gender asymmetry within the family also depends on specific conditions at the micro level, and the educational level, financial status and household structure of young couples with young children are important in this respect (Tomanović, Stanojević, Ljubičić, 2016). The processes of “retraditionalization” and “repatriarchalization” of relationships in the private sphere, which are evident in Serbia even in the second decade of the 21st century, and at the level of attitudes of both older and young generations of women, represent a strong obstacle for gender models within the family to change substantially any time soon.

&

Is breaking down gender stereotypes the key to regulating low fertility in Serbia, given the particularities of social development? The answer to this question intersects several relevant aspects that determine whether there is space and where the obstacles and the limits of establishing more modern patterns of gender roles within the family lie. These are the economic development of Serbian society, the state of the labor market, employment opportunities, job stability, the characteristics of the gender regime and the prevalence of cultural norms on the regulation of gender relations.

The characteristics of the economic, political and cultural development of Serbian society represent the main frameworks for accepting and expanding the modernization process of the gender regime. Breaking down gender stereotypes in parenting involves fulfilling several prerequisites. Improving labor market conditions, increasing job security and creating an optimal institutional framework should enable young mothers and fathers to be adequately supported and to work and be professionally active, in addition to having a family, in a way that makes them happy and accomplished. Also, economic development towards raising the quality of life would allow families to find solutions that best meet their understanding of gender relations and needs in terms of parenting and employment.

REFERENCES / ЛИТЕРАТУРА

- Adsera, A. (2011), The interplay of employment uncertainty and education in explaining second births in Europe. *Demographic research* vol. XXV article 16, 514-544, doi: 10.4054/DemRes.2011.25.16
- Andersson, G. i Scott, K. (2007). Childbearing dynamics of couples in a universalistic welfare state: The role of labor market status, country of origin, and gender. *Demographic*

- research vol XVII article 30, 897-938. Available at <http://www.demographic-research.org/Volumes/Vol17/30/>
- Andersson, G, Kreyenfeld M, Mika, T. (2014), Welfare state context, female labour-market attachment and childbearing in Germany and Denmark, *Journal Population Research*, vol. XXXI (4) 287–316. doi 10.1007/s12546-014-9135-3
- Billari, C. F. (2009). The Happiness Commonality: Fertility Decision in Low-Fertility Settings. In: Conference Proceedings *How Generations and Gender Shape Demographic Change: Towards Policies Based on Better Knowledge*, 7-31. Geneva: United Nations. Available at https://www.unece.org/pau/pub/ggp_conference_2009.html
- Blagojević, M. (1991). *Women Out of the Circle: Profession and Family*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta Univerziteta Beogradu [In Serbian]
- Blagojević, M. (1997). *Parenthood in Serbia in the 90-ties*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta Univerziteta Beogradu [In Serbian]
- Blagojević Hughson, M. (2014). Transformation of Parenthood: The Semiperipheral Perspective. *Sociologija* vol. LVI (4), 383-402. doi: 10.2298/SOC1404383B [In Serbian]
- Blagojević Hughson, M (2013). *Gender Barometer in Serbia: Development and Everyday Life*. Beograd: Program Ujediwenih nacija za razvoj [In Serbian]
- Bobić, M. (2017). From partnership to parenthood: from mutuality to divisions. *Limes plus* vol. XIV (2), 107–133. [In Serbian]
- Bobić, M. (2018). Transition to Parenthood: New Insights into Socio-Psychological Costs of Childbearing. *Stanovništvo* vol. 56(1), 1-25. doi.org/10.2298/STNV180403003B
- Buber-Esnner, I. (2015). Childrearing in Austria: Work and Family Roles. *Journal of Research in Gender Studies* vol. V (2), 121–146, Available at <https://www.researchgate.net/publication/290496943>
- Del Boca, D. (1999), Participation and Fertility Behavior of Italian Women: the role of Market Rigidities. Available at <https://www.researchgate.net/publication/23749841>
- Engelhardt, H. (2011). On the changing correlation between fertility and female employment over space and time: A pooled time-series analysis on the impact of social indicators. *Discussion papers*, (9) Bamberg: Otto-Friedrich-Universität Available at https://www.unibamberg.de/fileadmin/uni/fakultaeten/sowi_lehrstuehle/bevoelkerungswissenschaft/Publikationen/DiscussionPaper/DP_9-2011.pdf
- Gauthier, H. A. & Philipov, D. (2008). Can policies enhance fertility in Europe? *Vienna Yearbook of Population Research* pp. 1-16. doi: 10.1553/populationyearbook2008s1
- Hanappi, D, Ryser V.A, Bernardi L, Le Goff, J. M. (2017). Changes in Employment Uncertainty and the Fertility Intention–Realization Link: An Analysis Based on the Swiss Household Panel. *European Journal Population*, vol XXXIII (3), 381-407. doi 10.1007/s10680-016-9408-y
- Ignjatović, S, Pantić, D, Bošković, A, Pavlović, Z. (2011). *Empirical Survey of the Opinion of the Serbian Citizens on gender Equality*. Beograd: Uprava za rodnu ravnopravnost Ministarstva rada i socijalne politike Republike Srbije [In Serbian]
- Kohler, H.P, Billari, C. F, Ortega, A. J. (2006). Low Fertility in Europe: Causes, Implications and Policy Options. In: Fred R. Harris (ed). *The Baby Bust: Who will do the Work? Who Will Pay the Taxes?* Lanham, MD: Rowman & Littlefield Publishers. Available at <https://www.sas.upenn.edu/~hpkohler/papers/Low-fertility-in-Europe-final.pdf>

- Kreyenfeld, M. (2004). Fertility Decisions in the FRG and GDR: An Analysis with Data from the German Fertility and Family Survey. *Demographic Research*, Special Collection (3), 275–318. doi: 10.4054/DemRes.2004.S3.11
- Lesthaeghe, R & Neels, K. (2002). From the First to the Second Demographic Transition: An Interpretation of the Spatial Continuity of Demographic Innovation in France, Belgium and Switzerland. *European Journal of Population* vol. XVIII (4), 325–360
- Lesthaeghe, R. (2010). The Unfolding Story of the Second Demographic Transition. *Population and Development Review* vol. XXXVI (2), 211–251
- McDonald, P. (2006). Low Fertility and the State: The Efficacy of Policy. *Population and Development Review* vol. 32(3), 485–510
- Morgan, S. P, Sobotka, T, Testa, M.R. (2011). Reproductive decision-making: towards improved theoretical, methodological and empirical approaches. *Vienna Yearbook of Population Research* pp. 1–9, Special Issue on Reproductive Decision-Making. Vienna: Austrian Academy of Sciences
- Neyer, G, Lappegard, T, Vignoli, D. (2013). Gender Equality and Fertility: Which Equality Matters? *European Journal Population* vol. XXIX (3), 245–272
- Neyer, G. & Rieck, D. (2009). Moving Towards Gender Equality, In: Conference Proceedings *How Generations and Gender Shape Demographic Change: Towards Policies Based on Better Knowledge* (pp 139–154). Geneva: United Nations. Available at https://www.unece.org/pau/pub/ggp_conference_2009.html
- Neyer, G. (2006). Family Policies and fertility in Europe: Fertility policies at the intersection of gender policies, employment policies and care policies. Working paper, 2006–010. Rostock: Max Planck Institute for Demographic Research. Available at <https://www.demogr.mpg.de/papers/working/wp-2006-010.pdf>
- Oláh Sz L., (2009). Time policies and fertility: Fertility rates, female work and the time structure of early childhood education in post-war Europe. In: L. Stecher, et al (eds) *Zeitschrift für Pädagogik* 54, 247–265. Beiheft: Ganztägige Bildung und Betreuung
- Oláh, Sz.L. & Fratzczak, E. (2004). Becoming a Mother in Hungary and Poland during State Socialism. *Demographic Research*, Special Collection (3), 213–244. doi: 10.4054/DemRes.2004.S3.9
- Pailhé, A.(2009). Work-Family Balance and Childbearing Intentions in France, Germany and Russian Federation. In: Conference Proceedings *How Generations and Gender Shape Demographic Change: Towards Policies Based on Better Knowledge* (pp 57–82). Geneva: United Nations. Available at https://www.unece.org/pau/pub/ggp_conference_2009.html
- Pantović, J, Bradaš, S, Petovar, K. (2017). Position of Women in the Labour Market. Beograd: Friedrich Ebert Stiftung. Available at <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/belgrad/13759.pdf> [In Serbian]
- Philipov, D, Liefbroer, A. C, Klobas, J.E. (eds), (2015). *Reproductive decision-making in a macro-micro perspective*. Dordrecht: Springer
- Poleti Ćosić, D. & Petrović Trifunović, T. (2017). Institutional Support to Work-Family Balance in Serbia. *Limes plus* vol. XIV (2), 49–73. [In Serbian]
- Rašević, M. (2018). Rationale for Revision of the Birth Promotion Strategy in Serbia. In: Lj. Mitrović (ed.) *The Population of South-Eastren Serbia: Demographic Problems of*

- South-Eastren Serbia and the Prospect of Creating the National Strategy and Policy to Increase Birth rate*, 25-32. Niš: Ogranak SANU, Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu [In Serbian]
- Rovny, A. E. (2011). Welfare state policy determinants of fertility level: A comparative analysis. *Journal of European Social Policy* vol. 21 (4), 335-347
- Seeleib-Kaiser, M. & Toivonen, T. (2011). Between Reforms and Birth Rates: Germany, Japan and Family Policy Discourse. *Social Politics*, vol. 18(3), 331-360
- Šekulić, N. (2017). Populaton Politics From Women`s Perspecive – Anakysis of the Experiences and Political Attitudes. *Limes plus* vol. XIV (2), 15-48. [In Serbian]
- Surkyn, J. & Lesthaeghe, R. (2004). Value Orientations and the Second Demographic Transition (SDT) in Northern, Western and Southern Europe: An Update. *Demographic research*, Special Collection 3, 45-86. Available at www.demographic-research.org/special/3/3/
- Šobot, A. (2014a). On Low Fertility from the Aspect of the Economic Activity of Female Population: Possibilities and Restrictions in Encouragement of Childbearing. *Stanovništvo* vol. L (2), 43-66. doi: 10.2298/STNV1402043S [In Serbian]
- Šobot, A. (2014b). *Gender Inequality in Serbia: A Demographic Viewpoint*. Beograd: Institut društveih nauka [In Serbian]
- Šobot, A.(2014c). Economic Activity of Middle-Aged Women in Serbia as relevant gender Equality Issue. *Zbornik Matice srpke za društvene nauke* 148 (3) 499-510. doi 10.2298/ZMSDN1448499S
- Šobot. A. (2017). The Reconciliation of Parenthood and Paid Work as a Part of Policies Related to Low Fertility. *Politička revija* vol LII (2), 121-136 [In Serbian]
- Testa R. M. (2014). On the positive correlation between education and fertility intentions in Europe: Individual and country level evidence. *Advance in Life Course Research* vol. 21, 28-42, doi: 10.1016/j.alcr.2014.01.005
- Thévenon, O. (2008). Family policies in Europe: available databases and initial comparisons. *Vienna Yearbook of Population Research*, pp. 165-177. doi: 10.1553/populationyearbook2008s165
- Thévenon, O. (2016). The influence of family policies on fertility in France: Lessons from the past and prospects for the future. In: R.R Rindfuss, & M. K. Choe (eds.) *Low Fertility, Institutions, and Their Policies*, 49-76. Springer Available at <https://www.researchgate.net/publication/304020356>, doi: 10.1007/978-3-319-32997-0_3
- Tomanović, S, Stanojević, D, Ljubičić, M. (2016). *Becoming a Parent in Serbia: Sociological Study of Transition to Parenthood*. Beograd: Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu [In Serbian]
- Van de Kaa, D.J. (2003). The Idea of a Second Demographic Transition in Industrialized Countries. Paper presented at the Sixth Welfare Policy Seminar of the National Institute of Population and Social Security, Tokyo, Japan, 29 January 2002. Available at http://www.ipss.go.jp/webj-ad/webjournal.files/population/2003_4/kaa.pdf
- Vikat, A. (2004). Women's Labor Force Attachment and Childbearing in Finland. *Demographic Research*, Special Collection (3) 177-212. doi: 10.4054/DemRes.2004.S3.8
- Vlada Republike Srbije. (2018). *Birth Promotion Strategy*. Beograd: Vlada Republike Srbije. Available at <http://www.mdpp.gov.rs/dokumenta.php> [In Serbian]

APPENDIX / ПРИЛОЗИ

Табела 1. Неке карактеристике родних режима - државе са најнижим и оне са највишим стопама фертилитета у Европи, 2015. година/
Table 1. Some characteristics of gender regimes - countries with the lowest and the highest fertility rates in Europe, 2015

	Аустрија/ Austria	Немачка/ Germany	Грчка/ Greece	Италија/ Italy	Португал/ Portugal	Данска/ Denmark	Финска/ Finland	Француска/ France	Норвешка/ Norway	Шведска/ Sweden
Просечна старост жена при склапању првог брака/ Average age of women at first mar- riage	30,3	-	-	-	31,0	32,0	31,2	-	31,9	33,5
Стопа економске активности/ Economic activity rate	55,4	54,7	44,7	39,8	53,8	57,8	55,6	51,6	62,2	61,3
Стопа дугорочне незапослености/ Long-term unem- ployment rate	25,9	41,6	73,5	58,7	56,1	26,2	20,4	43,5	22,5	18,0

Наставак Табеле 1./ Continuation of the Table 1.

	Аустрија/ Austria	Немачка/ Germany	Грчка/ Greece	Италија/ Italy	Португал/ Portugal	Данска/ Denmark	Финска/ Finland	Француска/ France	Норвешка/ Norway	Шведска/ Sweden
Удео високо- образовних у женској популацији 25-49 година/ The share of highly educated in the female population aged 25-49	35,1	27,1	36,5	24,6	33,9	43,9	–	45,8	49,9	45,3
Стопа запослености жена 25-49 година које имају децу до 3 године/ Employment rate for women aged 25-49 with children under the age of 3	69,0	57,1	55,6	55,3	78,5	–	49,5	60,5	75,2	77,7

Извор/ Source: UNECE Statistical Division Database, https://w3.unece.org/PXWeb2015/pxweb/en/STAT/STAT__30-GE__00-Gen-derOverView/